

19 OCAK 1988

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

I

Neşir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

I

İSTANBUL - 1980

bir asker orada uyuyakalmış ve arkadaşlarının köyden uzaklaştığının farkına varmamış. Uyanınca ve kapıda köylülerin sesini duyunca bacadan kaçmağa çalışmış ve orada sıkışmış kalmış; yakalandıktan sonra Hıristiyanlığı kabul etmiş ve o köyden bir kızla evlenmiş, onların anısına da taş kafayı bacasına diktirmiş.

Son yazı, Osmanlı-Avusturya münasebetleri, sefaretler ve halk efsanelerindeki akisleri üzerine yaptığı araştırmaları ile tanınan Profesör Karl Teplý'nindir. Makalenin adı, Avusturya-Türk savaşlarının Avusturya'daki izleri. Profesör Teplý burada Avusturya'nın büyüklü küçüklü yerlerinden toplanmış zengin bir yadigâr ve anane kolleksiyonunu gözümüzün önüne seriyor: falan yerde bir dağın eteğinde duran acayip şekilli bir kayaya Türkbaşı denirmiş, filân köyün kenarında olan bir sahaya Türkartlası denirmiş, fişman köyün delikanlıları yılın muayyen gününde bir çeşit kılıç kalkan oyununu yaparlarmış, kimi yerde Türk kuyusu denilen bir kuyu veya Türkenlinde (Türk ıhlamuru) denilen ulu bir ağaç varmış. Daha neler var! Sefirlerin Türkiye'den getirdikleri çiçeklerden, kahvehanelerin Viyana'da kök salmasından, Belgrad'dan Viyana'ya getirilen güzel mezar taşlarının macerasından ve birçok başka şeyden malûmat verir.

Ciddî bir çalışmanın neticesi olan kitap elliden fazla nefis resimle resimlendirilmiştir.

A. Tietze

Abdeljelil Temimi, *Le Beylik de Constantine et Hadj Ahmed Bey, 1830-1837*, (Constantine Beyliği ve Hacı Ahmed Bey), Tunus 1978, *Revue d'Histoire Maghrébine* yayınlarından, Cilt 1, 303 sahife.

Yazarın Türkiye, Fransa, Tunus, İngiltere ve Cezayir'de bulunan arşivlerde geniş bir araştırma yaparak vücuda getirdiği yukarıda adı geçen eseri Önsöz 7, Giriş 9, Arap ve Türk Transkripsiyon Sistemi 11, Kısaltmalar 12, Arşiv Kaynakları 13, Bibliyografya 21'yi takip eden şu bölümleri kapsamaktadır:

I. Bölüm: Cezayir şehrinin (Alger) alınışından önce hükümdarlık nâipliği 29-46. A- Cezayir şehrinin işgalinden önce Akdeniz konjonktürü 31-38. B- Cezayir şehrinin alınışı karşısında Hacı Ahmed ve Bâb-ı Âli'nin tutumları 39-46.

II. Bölüm: Hacı Ahmed Bey devrinde Constantine Beyliği 47-78. A- Beyliğin nüfus durumu ve tarihi görünümü 49-59. B- Hacı Ahmed ve Beyliğin yönetimi 60-70. C- Constantine parası 71-73. D- Constantine bayrağı 74-78.

III. Bölüm: Constantine eyaletiyle ilgili Fransız-Tunus antlaşması 79-100. A- Antlaşmanın imzalanması ve Hacı Ahmed ile Tunus Beyi'nin tutumları 81-92. B- Antlaşmanın onaylanmaması 93-100.

IV. Bölüm: Bône olayları ve Hamdan Hoca'nın Constantine'deki iki görevi 101-126. A- Bône'un alınışı 103-114. B- Hamdan Hoca'nın Constantine'deki iki görevi 115-126.

V. Bölüm: Hacı Ahmed'in başarıları ve Osmanlı siyaseti 127-170. A- Beylik'teki Hacı Ahmed'in gücü 129-141. B- Olaylar karşısında Bâb-ı Âli'nin tepkileri 142-155. C-Hamdan Hoca'nın Paris ve İstanbul'daki çalışmaları 156-170.

VI. Bölüm: Constantine seferleri 171-183. A- İlk Constantine seferi 173-183. B- Abdülkadir ve Tafna antlaşması 184-190. C- İkinci Constantine seferi 191-198. D- Hacı Ahmed ve Constantine'in alınışından sonra Bâb-ı Âli 199-205.

Sonuç 206-208. Belgeler ve eklentiler 209-289. Dizin 290-300. İçindekiler 301-303.

Temimi, Cezayir Tarihi için Emir Abdülkadir ve Hacı Ahmed Bey'in 1830-1840 yıllarının iki renkli simâsı olduklarına, fakat kolonial tarih üzerine yapılan araştırmalarda Hacı Ahmed Bey'den bahsedilmediğine, bunun yanında özellikle Constantine Beyliği ile Hacı Ahmed Bey Çağı'na ait hiçbir çalışmanın yapılmadığına değinerek söze başlamaktadır. Ona göre eser, bir Magrib Tarihini yazma denemesidir. Yazar aynı zamanda, Hacı Ahmed Bey'e tahsis edilen bu çalışmanın Constantine Tarihinin bütün özgünlüğünün anlaşılmasına katkıda bulunacağı fikrindedir.

Eserin ilk bölümlerinde Constantine Beyliği'nin genel görünümüne işaret edilmektedir. Constantine Beyliği hiç bir siyasî gücü olmayan dört bağımsız bölgeden meydana gelmiştir. Birinci bölge başşehir Constantine'den Tunus'un batı sınırına kadar olan bütün alanı içine alan doğu bölgesidir. Ammâr Şeraga, Evlâd-ı Zenâfi, Evlâd-ı Yahya Bû Tâlib, Hananşa, Nemâmşa'lar bu bölgeye hâkim en önemli kabilelerden olarak sayılmaktadır. İkinci bölge olarak Bibanlar'ın hattına kadar uzanan batı bölgesi gösterilmektedir. En önemli aşiretleri Telâgma, Evlâd-ı Abdel-Nûr, Guelma, Ammâr Gerâba ve Mecâna'lardır. Bône şehrinde Bougie'ye kadar Akdeniz kıyısı boyunca uzanan dağları içine alan kuzey bölgesi üçüncü bölgedir. Bu bölgedeki Zvâga, Ferciyuve, Sahel Babor adlı aşiretler zikre değer görülenlerdendir. Dördüncü ve son bölge olan Constantine ilinin en önemli kısmı addedilen çöl bölgesidir. Bölgede yaşayan ve büyük bir yığı içinde toplayan onbir göçmen aşiret bulunmaktadır. Zemûl, Segnia, Harâkta, Evlâd-ı Sultân, Evlâd-ı Sahnûn'lar bu aşiretlerden bazılarıdır.

Constantine Beyliği idarî olarak Encûh denilen büyük aşiretlere ayrılmıştır. Encûhlerin herbiri de Bey tarafından atanan bir Kâid (Kuzey Afrika'da yerli yönetici)'e bağlı kabilelere bölünmüştür.

Beyliğin nüfusu incelendiğinde ilde beş içtimai dilim göze çarpmaktadır: Osmanlı Türkleri, Kul-oğulları, Araplar, Kabilîler (Kabyles) ve Yahudiler. Osmanlı Türklerinin sayıları azdır. Hükümetin en üst tabakasını temsil ederler. Diğer halk tabakalarından daha üstün görülürler. Hacı Ahmed Bey'in başa geçişiyle birlikte dağıtılmışlardır. Yönetimde hiçbir fonksiyonları kalmamıştır, Hanefî mezhebindedirler. Kul-

oğulları Osmanlı Türklerinin Cezayir’li hanımlarından olan çocuklarıdır. Babalarının itibarından faydalanamazlar ve istemiye istemiye annelerinin bulunduğu sosyal dilime dahil olmak zorunda kalmaktadırlar. Araplara göre bazı üstünlükleri vardır. En son Constantine Beyi Hacı Ahmed Cezayir nâipliğinin tarihi’nde Kul-oğlu olarak Bey olabilen tek kişidir. Araplar şehirlerde otururlar veya aşiretler halinde kırlara dağılmışlardır. Şehirde olanlarına Maures = Magripliler denilmektedir. Göçebelere hayvancılıkla uğraşırlar, Malikî mezhebindedirler. Kendi dillerini, gelenek-göreneklerini aynen muhafaza eden ve dağlarda kalan Kabilîler yiğit, kurnaz ve düşmanlarına karşı merhametsizdirler. Demir madenleri sayesinde her türlü silâhu yapmakta ve aynı zamanda barut imâl etmektedirler. Malikî mezhebine mensupturlar. Yahudiler şehirde kalırlar. Kuyumculuk, terzilik, kumaş ve kâğıt tüccarlığı gibi bazı meslekler onların tekelindedir. Pek kesin olmamakla birlikte Constantine ilinin Hacı Ahmed devrindeki nüfusu 1.131.000 kişi olarak zikredilmektedir.

Eserde Constantine Tarihinin en çok eleştirilen dönemlerinden biri olarak Dayı Hüseyin’in saltanat devri gösterilmektedir. Bu devirde sadece anarşi, isyanlar ve katliamlar göze çarpmaktadır. Vuku bulan olaylar Temimi’nin verdiği bilgilere göre sırasıyla şöyledir: 1 Haziran 1820’de Cezayir Dayısı Hüseyin, İbrahim Bey El-Garbi’yi Constantine Beyliği’nden azletmiş ve yerine Ahmed Bey Memlûk’u getirmiştir. 7 Haziran 1822’de o da görevinden alınmış ve yerine Giritli İbrahim Bey geçmiştir. Çeşitli entrikalara karışan İbrahim Bey 1824’te yerini Muhammed Menâmlı’ya terketmek zorunda kalmıştır. İki senelik saltanat döneminde Beyliğin hazinesi iflâsa sürüklenmiş ve bilhassa yeniçerilerin maaşları gibi gerekli masraflar karşılanamaz duruma gelmiştir. 1826 yılında ise Dayı Hüseyin Kul-oğlu Hacı Ahmed’i Constantine Beyi olarak atamıştır.

Osmanlı kökenli bir baba ve Cezayir’li bir anadan 1784 (?)’te dünyaya gelen Kul-oğlu Ahmed iyi bir medrese öğrenimi görmüştür. 1809’da babası Abdullah tarafından Kâid el-Avâsi gibi önemli mevkiye getirilen Hacı Ahmed ileriki yıllarda önce Mekke ve Medine’ye gitmiş, sonradan de bir müddet Mısır’da kalmıştır. Onun ekonomik, sosyal ve siyasi değişimlerle dolu Mehmed Ali Paşa’nın yeniliklerini ve Arap âleminin doğu kesimini tanıması kendisine çok şeyler kazandırmıştır. 1821’de, o zamanın Constantine Beyi Ahmed Bey Memlûk tarafından Halifat (Bey yardımcılığı)’lığa getirilmiştir. Bundan sonra aralarında kan bağı olan güçlü aşiretleri biraraya toplamaya çalışmıştır. 1826’da da yukarıda belirtildiği gibi Beyliğin başına geçmiştir. 1830 yılına kadar katı bir tutum izlediyse de hakkaniyetli ve âdil bir yönetim göstermiştir.

Hacı Ahmed 1830 yılında Cezayir’i işgali sırasında Fransızlara karşı mücadele etmişse de onları engellememiştir. Bunun yanında Fransız ordusunun maddi gücünü değerlendirebilmiştir. Constantine Beyi Hacı Ahmed, hristiyan kuvvetleriyle işgal edilen Cezayir topraklarını yeniden ele geçirmeyi amaçlamaktadır. Ancak Bey-

liğin herhangi bir savunma için bile yeterli gücü yoktur. Cezayir'in alınışından sonra Dayı Hüseyin'in devrilişi Hacı Ahmed için reform düşüncelerini gerçekleştirebileceği tam bir bağımsızlığın işaretidir. Bu durumda Osmanlı Hükûmetine bağlı olarak beyliğini tekrar düzene sokan Hacı Ahmed Magrib'de alışılmamış ve oldukça değişik tedbirler almıştır. Bir Divân'ın kuruluşu, askerî reform, para reformu ve vergi sisteminin kolaylaştırılması, yönetimde yenilikler nisbeten kısa süre içinde Hacı Ahmed Bey'in başardığı zor işlerdir. Ona göre alınan tedbirler Beyliğin ve halkın olduğu kadar bütün müslümanların hâmisî olan Osmanlı Sultanı'nın da menfaatinedir. Hacı Ahmed Bey aldığı tedbirleri ve yaptığı işleri Bâb-ı Âli'ye bildirmekten geri durmamaktadır. Fakat Beyliğin iç işlerine ait de olsa, herhangi bir iş yapılırken hiçbir zaman Osmanlı Hükûmetinin fikri ya da izni alınmamaktadır.

Cezayirli olan herkes yabancı işgale karşı kendilerine göre aynı gayeyi güden bir mücadele vermişlerdir. Hamdan bin Osman Hoca tartışılan ve göze çarpan bir örnektir. Onun hakkında bir Osmanlı görevlisi olduğu, hiç direnme hareketine katılmadığı söylenmekle yetinilmektedir. Hamdan Hoca bu çağın en önemli simâlarından birisidir. Babası Türk olup değerli bir devlet adamıdır. Oğluna iyi bir öğrenim yaptırmıştır. Babasının ölümünden sonra ticarete atılan Hamdan Hoca birçok defalar Türkiye, Fransa, İngiltere, İtalya ve Tunus'a gitmiştir, Fransızca ve İngilizceyi mükemmel bilmektedir. Bundan başka kendisi, Fransızların Cezayir'i işgal etmeden önce nâipliğin en göze çarpan tüccarı ve memleketinin en zengin kişisidir. İşgalden sonra siyasî birçok olayda görülmektedir. Duruma göre bazan Arap, bazan Kul-oğlu, bazan Türklerin adamı olmuş, ama asla vatanının müdafii olmamıştır: 1836'dan sonra İstanbul'a sığınan ve Cezayir'de meydana gelen olaylardan haberdar olan Hamdan Hoca, Fransa'nın er geç Magrib'in diğer bölgelerine de nüfuz edeceğini anlamıştır. Bâb-ı Âli'nin siyasî ve askerî zayıflığını görmesine rağmen, yine de Constantine Beyi'ne askerî bir yardım yapılmasını istemiştir. Bâb-ı Âli XVIII. yüzyıldan itibaren eskiden haiz olduğu gücü kaybetmiştir. İçteki ciddi buhran, ekonomik zayıflık yeni bir ıslahatı gerektirmektedir. Lâkin devrin hükümlerini bunu yapabilecek yetenekte değillerdir. Osmanlı Hükûmeti imparatorluğun dağılışı karşısında duramamakla adeta çöküşe yardım etmektedir. Ekonomik sızıntı ve şark siyaseti imparatorluğu içerden kemirmekte ve git gide yıkıma getirmektedir. Bu durumda Cezayir'e etkili bir yardımda bulunamamakta, teşebbüsleri bir netice vermemektedir.

Bône'daki Fransız tehdidi karşısında mevzilenen Hacı Ahmed Bey maddi yardımdan yoksun ve çaresizdir. Garp tarafını şiddetle savunan Abdülkadir'in Fransızlarla Tafna antlaşmasını imzalaması olayı Constantine Beyliği aleyhine tehlikeyi büyütüştür. En nihayet Fransızlar Constantine'e karşı giriştikleri ikinci seferde Hacı Ahmed Bey'in yiğit ve cesurca direnişine rağmen şehri ele geçirmeye muvaffak olmuşlardır. Constantine'in fethinin neticeleri Cezayir için, Cezayir şehrinin alınışından daha ağır gelmiştir. 1837 Ekiminde Constantine'in alınışından sonra Fran-

sız ordusu Kasaba'yı işgal ederek şehrin önemli noktalarını ele geçirmiştir. Böylelikle küffâra karşı cihadı temsil etmesi yanında dine ve ilkelerine de inancı simgelemekte olan kırmızı zemin üzerine uzunlamasına ortadan ikiye ayrılmış beyaz bir kılıç (Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr) ile süslü Constantine bayrağının yerini Fransız bayrağı almıştır.

Temimi konuyla ilgili yayınlanmamış belgelerin çokluğuna değinerek kitabın son kısmına çeşitli arşivlerden topladığı bu belgelerden ilgi çekici olanlarını eklemiştir.

Tunus'lu genç tarihçi Abdeljelil Temimi'nin 11 Mart 1972' de Aix en Provençe'da kabul edilen doktora tezinin kısmen düzeltilmesiyle meydana getirdiği bu eser çok zengin arşiv kaynakları yanında, pek geniş bir bibliyografyaya dayanması ile de fevkalâde kıymetli ve dikkat çekici bir çalışma âbidesi olmuştur. Yazar çalıştığı konu bakımından sade Cezayir Tarihinin küçük bir devresini aydınlatmakla kalmamış, aynı zamanda uzun yıllar Cezayir'de hükümrân olmuş Osmanlı Devleti'nin de tarihinin bir bölümünün daha iyi anlaşılmasına ışık tutmuştur. Çeşitli makaleleri ve yayınları ile Kuzey Afrika, özellikle Tunus ve Cezayir Tarihlerini kendisine araştırma konusu edinen Dr. Abdeljelil Temimi'yi bu güzel eserinden dolayı kutlar, onun Türk ve Kuzey Afrika Tarihlerine büyük katkılarda bulunan yeni çalışma ürünlerini bekleriz.

Adnan Şişman

Muhammed Morsi Abdullah, *The United Arab Emirates, A Modern History* (Birleşik Arap Emirlikleri), New York 1978, 365 sahife.

Yaşadığımız dönemin enerji buhranı, günümüzde, Orta-Doğu'nun büyük petrol yataklarına sahip irili ufaklı devletlerinin tarihi üzerine doğubilimcilerin daha fazla eğilmelerine yol açmaktadır. Bu bakımdan çoğunlukla dergilerde, ekseri batılı araştırmacıların Orta-Doğu ülkelerinden herhangi birisinin tarihi, sosyal ve ekonomik hayatı veya bir kısım sorunlarına ilişkin makalelerine sık sık rastlanır. Bu alanda kitaplar da yayınlandığı görülür.

Birleşik Arap Emirlikleri'nin başkenti Ebû Dabi'de Devlet Arşiv ve Araştırma Merkezi Müdürü olan Dr. Muhammed M. Abdullah'ın «*The United Arab Emirates*» adlı eseri ise bu yayınlar arasında özel bir yer tutar. Bu defa bölgenin içinden gelen ve İngiltere'de Cambridge'de tarih öğrenimini yapan bir bilim adamı modern metodlardan faydalanarak yine kendi ülkesinin tarihçesini yazmıştır. Yazar altı bölüm halinde oluşturduğu bu eserinde Basra Körfezi'nin yakın tarihini en belirgin şekilde